

כסליו התשס"א

בס"ד

יוסף פותר חלומות בארץ מצרים לפרשת וישב (ע"פ שעורו של הרב אלחנן סמט)

- החלומות שחלם פרעה ופתרונו של יוסף הם שהעלו אותו לגדולה, להיות המשנה למלך מצרים, ובכך הכינו אותו לתפקידו כמאחד המשפחה במצרים.
- החלום הנבואי שחלם יעקב הביאו להשלים את ירידתו למצרים ביחד עם משפחתו.

נמצא אפוא, כי חלומות מסוגים שונים פועלים בדרכים שונות לשינוי גורלם של יוסף ושל בני משפחתו, ופעולתם נעשית בדרכים מנוגדות:

ישנם חלומות הגורמים ל'ירידה' (הצמד הראשון וחלום יעקב) וישנם הגורמים ל'עלייה' (שני הצמדים האחרים).

הוא שאמרנו בכותרת סעיף זה: דברי חלומות מעלין ומורידין.

נשאלת השאלה, מה פשר הדומיננטיות של החלומות דוקא בסיפור יוסף ואחיו, יותר מבשאר סיפורי ספר בראשית?

ראוי לציין כי מספר ההופעות של השורש חל"ם כשם עצם או כפועל בסיפור יוסף ואחיו הוא כמחצית הופעותיו בתנ"ך כולו!

יש לשים לב לכך שבכל הסיפור הגדול הזה אין נזכרת פעולתו הישירה של ה' (למעט הוראת ה' ליעקב בחלום הנבואי בבאר-שבע "אל תירא מרדה מצרימה").

כביכול, העלילה מתגלגלת מעצמה, ורק 'מחשבות אדם ותחבולותיו ויצרי מעללי אישי' הם המניעים את מהלכה.

אך הקורא בספר בראשית מראשיתו, יודע כי מאחרי הסיפור הגדול החותם ספר זה ניצבת תכניתו של א-לוהים, שנאמרה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים:

"ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם..."

מעשיהם של האישים השונים הפועלים בסיפור הם הגורמים הטבעיים להתרחשות שיש לה סיבה א-לוהית נסתרת.

התערבותו הנסתרת של ה' במהלך העלילה נעשית בחלומות שהוא מעניק לאישים שונים, ובכך ניתנת לדמויות הפועלות בסיפור, כמו גם לנו קוראיו, תזכורת לסיבתיות הכפולה הפועלת בסיפורנו.

ב. פשר החלומות – בימים ההם ובזמן הזה

בסעיף זה נעסוק ביחידה הסיפורית הכלולה בפרק מ' – בחלומות שר המשקים ושר האופים ובפתרונות שפתר להם יוסף את חלומותיהם.

א. 'דברי חלומות... מעלין... ומורידין'¹

בסיפור הגדול על יוסף ואחיו, המשתרע על פני ארבע הפרשות האחרונות בספר בראשית, ישנו תפקיד מרכזי לחלומות שחלמים אישים שונים.

באמצעותם מתקדמת עלילת הסיפור בצמתים מכריעים שלה.

החלומות מסודרים צמדים צמדים:
בראש הסיפור מופיע צמד החלומות של יוסף;

בהיותו בבית הסוהר, כשהוא משרת את שר המשקים ואת שר האופים הכלואים שם, מופיע צמד החלומות שחלמו שני השרים הללו, והפתרונות שפתר להם יוסף;

צמד החלומות הבא הוא זה שחלם פרעה, ואף אותם פתר יוסף.

משום חובת המקרא את המספר שבע, אנו שואלים, האם ייתכן שקיים חלום נוסף, חלום שביעי, בסיפור הגדול?

חלום זה נמצא בפרשת ויגש, ובו מתגלה ה' ליעקב בבאר-שבע "במראות הלילה" ומעודדו לרדת מצרימה.

אמת, חלום זה שונה מקודמיו, אולם כפי שיתברר בהמשך עיוננו, שוני זה אינו כה מהותי.

כפי שרמזנו בראש דברינו, משמשים החלומות כזרזים לשינויים המכריעים במהלך עלילת הסיפור:

- החלומות שחלם יוסף מעוררים עליו את שנת אחיו ואת קנאתם, והם הגורמים לירידתו אל הבור בדותן ("נה בעל החלומות הלזה בא... ונראה מה יהיו חלומותיו") ומביאים לבסוף למכירתו לעבד במצרים.

- החלומות שחלמו שר המשקים ושר האופים ופתרונו של יוסף הם הגורמים להעלאתו מן הבור במצרים כששר המשקים מזכיר את יוסף לפני פרעה.

¹ כותרת סעיף זה משתמשת בלשון הכלל שנקבע בברייתא במסכת סנהדרין ל ע"א ובמקבילות נוספות "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין". כוונת כלל זה היא שאין מתחשבים בחלום שחלם אדם כדי לשנות מעמד הלכתי קיים. אולם בסיפורנו החלומות אינם חלומות 'רגילים', והם בהחלט 'מעלין' ומורידין את חולמם או את הפותר אותם.

2. מקור החלומות על פי התפיסה המודרנית התפיסה המודרנית של החלום רואה בו יצירה עצמית של האדם החולם.

אף שהאדם ישן וחושיו אינם פעילים, תודעתו בזמן השינה פעילה ("אני ישנה ולבי ער"). אלא שפעילות זו מתרחשת במסגרת חופשית ושונה מזו שבזמן היותו ער.

תיאוריות שונות, פסיכולוגיות ופיזיולוגיות, מסבירות את תופעת החלום.

אחת הידועות שביניהן היא זו של זיגמונד פרויד, הקושר את החלום עם קיומו של התת-מודע בקשר מורכב.

אולם מאז פרויד נוספו תיאוריות חדשות, חלקן דומות לשלו וחלקן שונות ואף מנוגדות לה.

כיוון שהחלום הוא יצירת האדם החולם, אין בו עתה מן המסתורין שאפפו אותו בדורות הקדומים: אין בו ביטוי לקשר עם כוחות על טבעיים ולניבוי העתיד.

מה שיש בו עתה הוא 'רק' כדי ללמד על האדם החולם אותו עצמו ועל מעמקיו, הידועים ושאינם ידועים.⁶

3. מקור החלומות בתפיסת המקרא מה אומר המקרא על תופעת החלום?⁷

במקרא קיימת הבחנה בין שני סוגי חלומות: בין חלומות נבואיים שמקורם הוא אכן היצוני – בחלומות אלו ה' הוא הדובר אל האדם בדרכים שונות שנעמוד עליהן בהמשך – לבין שאר החלומות, שאינם נבואיים.

החלומות שאינם נבואיים הם כמובן רוב רובם של חלומות בני האדם, אך בהם אין המקרא דן כמעט.

ובכן, מה מקורם של החלומות שאינם נבואיים?

לטבעה, לכוחותיה ולחוקיה... מעל לאל עומדת מערכת ההווייה הקדמונה, מחוץ לאל יש כוחות נצח בלתי תלויים בו". המגיה – עניינה בכוחות אלו: "בסודם היא חפצה לבוא ובאמצעותם היא מתאמרת להשפיע על העולם... דרכי פעולתה קבועים ועומדים, והם מצטרפים לשיטה' מעין מדעית... הרבה מקורות של 'כח' טמיר בעולם... הרבה 'צינורות' לכוח זה... שאינם תלויים ברצון האלוהי... המגיה מאמינה שהמפתח למקורות אלה שמור בידה".

החלום, על פי דברי קויפמן, אף שלעתים מהווה ערוץ תקשורת בין האל לבין האדם (ואז אינו מגי), הרי שביסודו הוא דרך נוספת (כמו הניחוש והכישוף) להתקשרות ולשימוש באותם כוחות קדמוניים על-אלוהיים. כך הדבר גם באמונת היוונים: לעתים החלומות נשלחים על ידי זיאוס, אך לעתים מקורם הוא ב'דמוני' סתם. במיתולוגיה הגרמנית, גם האלים עצמם חולמים חלומות (שהרי גם האלים זקוקים לשינה) וגם הם זקוקים לפותרי חלומות שישיעו בידם.

⁶ נדמה שהגישה המודרנית לחלום הצליחה לבטל במידה רבה את הפחד של האדם בימינו מפני החלום הרע, וממילא את הזדקקותו של החולם למנגנוני הגנה שונים שהתרבות המסורתית העמידה לרשותו. הטיפול בחלומות ופתרוןם עבר מידי פותרי חלומות מקצועיים ליד פסיכולוגים. אף על פי כן, הילת המסתורין של החלום לא פגה מכול וכול גם היום. יעיד על כך כל מי שחלם חלום אשר הפעים את רוחו באופן עמוק, והחש בכל ניתוח פסיכולוגי המוצע לחלומו אינו יורד לסוף דעתו של החולם, הנשאר חידה בעיני חולמו.

⁷ יושם לב: אנו שואלים על המקרא ולא על המקורות שלאחר המקרא. בספרות חז"ל ישנן גישות שונות אל החלומות, ומקורות רבים ומגוונים עוסקים בכך. סיכום הגישות הללו ואיסוף המקורות השונים העוסקים בחלומות בדברי חז"ל הוא מחוץ לתחום עיוננו.

נברר בקיצור כיצד נתפס החלום בעולם העתיק, בייחוד במצרים ובבבל, וכיצד הוא נתפס במקרא, כשברקע דברינו ניצבת התפיסה המודרנית של מהות החלום. דברינו להלן יתבססו על ספרו של יחזקאל קויפמן 'תולדות האמונה הישראלית',² ועל מאמרו של חוקר השינה והחלומות, הפסיכולוג פרופ' יצחק לוי: 'משמעות החלום בפסיכולוגיה המודרנית וביהדות',³ וכן על מקורות נוספים שיוזכרו על פי הצורך.

1. מקור החלומות על פי התפיסה הרווחת בעולם העתיק

כל אדם חולם בכל לילה חלומות אחדים, אף אם אינו זוכר את שחלם. החלומות שאנו זוכרים ואשר עושים עלינו רושם בדרך כלל הם החלומות הפלאיים, שלאחריהם, כמו פרעה, בהקיצנו משנתנו 'ותפעם רוחנו', ואנו שואלים את עצמנו: מניין הגיע אלינו חלום פלאי זה? ומה פשרו?

חווית החלום מלווה את האדם הפרטי מינקות. התינוק, עוד בטרם יידע לדבר, כבר חולם חלומות, אשר החלכים ומשתנים עם גדילתו.

תופעת החלום הטרידה את החברה האנושית משחר קיומה. כבר בתרבויות העתיקות ביותר, כמו בתרבות השומרית, פותחו הסברים שונים למקורו של החלום, ובהתאם לאותם הסברים, פותחו טכניקות לפתרונם.

הגישה הרווחת בעולם העתיק לתופעת החלום הייתה שמקור החלום הוא מחוץ לאדם.

גישה זו רווחת גם כיום בחלקים רחבים של החברה האנושית.

ובכן, מיהו זה שמחדיר חלומות לבני אדם בשנתם?

התשובה על כך אינה חד-משמעית:

1. יחזקאל קויפמן, 'תולדות האמונה הישראלית'⁴ לפי השקפת האלילות החלום בא מאת האלים, אבל האלים אינם כלל וכלל המקור היחידי של החלומות.

בהסתמכו על עלילות גילגמש ועל מקורות נוספים, הוא אומר, כי החלומות באים גם מן "ההר" – הר העולם.

יכול אדם לחלום חלום טוב גם על ידי כישוף, וחלומות רעים באים גם מידי המכשף החפץ להזיק לאדם, ועל ידי לחש האדם יכול לבטל אותם.

באלילות נמצאת גם התפיסה שהחלום הרע יכול להזיק מצד עצמו, ושהוא אפוא "אות סיבה", ולא רק "אות מבשר".

החלום הוא אפוא ערוץ נוסף של המגיה האלילית, שבאמצעותו ניתן לאדם להתקשר אל הנסתרות ולדעת את העתיד.

שורש החלום, כשורשה של המגיה בכלל, הוא בהווייה העל-אלוהית.⁵

² דבריו על החלומות הם בכרך א, עמ' 375-377; 507-511; 596-597. את דבריו אלו יש לראות כמובן בהקשר הרחב שבו עוסק קויפמן בהסבר מהותה של המגיה, בקשר שלה עם האלילות ובשילוח הנמרצת של המקרא את העיסוק בה.

³ מאמר זה התפרסם בחוברת 'מגוון דעות והשקפות על החלום בתרבות ישראל', הוצאת האגף לחינוך התיישבותי במשרד החינוך, תשנ"ה.

⁴ 'תולדות האמונה הישראלית' א, עמ' 375-377.

⁵ על המגיה ועל יחסה אל הדת האלילית עמד קויפמן בהרחבה בספרו בפרק יא – 'האלילות'. על פי דבריו, המאפיין הבולט של הדת האלילית הוא האידיאה בדבר קיומה של "הווייה קדם-אלוהית ועל-אלוהית שהאלוהות תלויה בה וכפופה

ונשוב לדברי לויך :

5. פרופ' יצחק לויך

...הם רואים בחלומותיו ביטוי לדמיונותיו של נער ברבן. גם אביו גוער בו ואומר: (ל"ז, י) "מה החלום הזה אשר חלמת, הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה!" האחים והאב יעקב הניחו כי החלומות הם פרי דמיונות ודימויים של החולם המתייחסים לשאיפותיו ולמאווייו.

אכן, קשה להבין גערה באדם על חלום שחלם, אלמלי התפיסה שהחולם אחראי על חלומותיו, משום שהם מבטאים את משאלותיו הכמוסות.

אמנם נראה כי דווקא במקרה זה היו חלומותיו של יוסף חלומות נבואיים, והן האחים והן יעקב חששו לאפשרות זאת.

חששם של האחים בא לידי ביטוי בדבריהם :

6. בראשית ל"ה, כ

(כ) ונראה מה יהיו חלמתיו...

וחששו של יעקב מתבטא בדברי הכתוב :

(יא) ואביו שמר את הדבר.

אולם ראייתו של לויך במקומה עומדת :

דווקא דבריהם הגלויים של האחים ושל יעקב הם העדות ליחסם של אבותינו לחלומות הרגילים, אף אם במקרה המיוחד הזה חשו הכול כי חלומות יוסף אינם חלומות רגילים.

משתי הדוגמאות השונות כל כך זו מזו ניתן להסיק כי החלום הלא-נבואי הוא כדברי לויך :

7. פרופ' יצחק לויך על החלום הלא נבואי

"יצירה עצמית של החולם, מעין סיפוק ברמה דמיונית של צרכים ומשאלות שלא באו על סיפוקם בערות".

וזאת אף כשהחולם בא במראות סמליים כמו בחלומותיו של יוסף.

4. שני סוגים של חלומות נבואיים במקרא

ענה הבה נדון בחלומות הנבואיים במקרא.

ראשית יש להעיר כי אין הכרח שהנבואה תינתן דווקא בחלום, אף שזו המסגרת האופיינית לנבואת רוב הנביאים :

8. במדבר י"ב

(ו) ואם יִהְיֶה נְבִיאָכֶם ה', בְּמִרְאָה אֱלֹהִים אֲתוֹדַע, בְּחִלּוֹם אֲדַבֵּר בּוֹ. אולם נבואת משה :

(ז-ח) לֹא כֵן עֲבָדִי מִשָּׁה... פֶּה אֶל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ וּמִרְאָה וְלֹא בְחִידוֹת...

חלומות נבואיים ניתנים במקרא לא רק לנביאים :

לפי הצורך הם ניתנים אף להדיוטות שאינם נביאים, ואף מאומות העולם. (לכן, אבימלך...)

ביחס לסוגי החלומות הנבואיים כותב קויפמן :

9. קויפמן ביחס לסוגי החלומות הנבואיים (עמ' 507)

התגלות הא-לוהות לאדם בחלום תצוייר בשני אופנים : בחלום החידה ובחלום הנבואי. בחלום החידה האדם רואה מראות (תמונות או פעולות) המשמשים סמלים ושיש בהם כוונה נסתרת. בחלום הנבואי, הא-לוהות מתגלה לאדם ומדברת אליו את דבריה בפירוש ובלי סמל.⁸ חלום החידה טעון פתרון. החלום הנבואי אינו טעון פתרון. את שני סוגי החלום האלה אנו מוצאים גם בעמים גם בישראל. המקרא מודה לכאורה

⁸ כאלה הם חלומותיו הנבואיים של יעקב בספר בראשית (פעמיים בבית אל ופעם אחת בבאר שבע), אך גם אבימלך (פרק כ') ולבן (פרק ל"א) חלמו חלומות כאלה, שבהם הזהיר אותם ה' במלים מפורשות מלעשות מעשים מסוימים. חלומות נבואיים כאלה מצויים כמובן גם מחוץ לספר בראשית.

כיוון שאין המקרא מכיר בדמונים, בשדים הממונים על חלומות, באלילים שתפקידם להחלים בני אדם, בכוחות על-אלוהיים שמהווים מקור לחלומות, מובן שחלומות שאינם נבואיים הם פרי רוחו של האדם, וממילא הם חסרי ערך מבחינת יכולתם לצפות את העתיד או להודיע נסתרות, ועל כן ממעט המקרא לעסוק בהם.

הערבוב בין חלום רגיל לבין חלום נבואי גרם נזקים חמורים, משום שהוא הביא לידי טשטוש בין נביאי האמת לבין נביאי השקר חולמי חלומות השווא, ועל כך מתריע ירמיהו :

2. ירמיהו כ"ג, כה

(כה) שָׁמַעְתִּי אֶת אֲשֶׁר אָמְרוּ הַנְּבָאִים הַנְּבָאִים בְּשֵׁמִי שֶׁקֶר לֵאמֹר: חֲלֻמְתִּי, חֲלֻמְתִּי!

(כו) עַד מָתִי הִישׁ בְּלִבְ הַנְּבָאִים נְבִאי הַשֶּׁקֶר וּנְבִיאֵי תַרְמֵת לְבָם. (כז) הַחֲשָׁבִים לְהַשְׁכִּיחַ אֶת עַמִּי שְׁמִי בְּחֻלּוֹמָתָם אֲשֶׁר יִסְפְּרוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ...

(כח) הַנְּבִיאֵי אֲשֶׁר אֲתוֹ חֲלוֹם – יִסְפְּר חֲלוֹם

וְאֲשֶׁר דִּבְרֵי אֲתוֹ – יְדַבֵּר דְּבַרֵי אֲמֵת

מַה לְתַבֵּן אֶת הַבַּר נְאֻם ה'?

(כט) הַלֹּא כֹה דִבְרֵי פֶאֶשׁ, נְאֻם ה', וְכַפְטִישׁ יִפְצֵץ סֶלַע!

אך מניין לנו שהחלום שאינו נבואי – 'חלום התבן' – מקורו באדם עצמו על פי תפיסת המקרא?

דבר זה מתחייב כאמור מכך שאין המקרא מכיר בקיומם של מקורות אפשריים אחרים לחלומות האדם, ואף דברי ירמיהו שהבאנו רומזים לכך, אולם ניתן להביא לכך גם ראיות חיוביות וישירות.

בפרק כ"ט בישעיהו נמצאת נבואה על הגויים הצובאים על ירושלים, שלא יצליחו לכבשה, אלא רק בחלומותיהם.

וכך הם דברי הנביא :

3. ישעיהו כ"ט

(ז) וְהָיָה כְּחִלּוֹם חֲזוֹן לַיְלָה הַמּוֹן כֹּל הַגּוֹיִם הַצֹּבְאִים עַל אֶרְיָאֵל וְכָל צְבִיָּה וּמַצְדָּתָהּ וְהַמְצַקִּים לָהּ.

(ח) וְהָיָה פֶאֶשׁ יַחֲלֵם הָרֵעַב וְהָנֶה אוֹכֵל – וְהַקִּץ וְרִיקָה נִפְשׁוּ וְכֶאֱשֶׁר יַחֲלֵם הַצֹּמֵא וְהָנֶה שֵׁתָה – וְהַקִּץ וְהָנֶה עֵרְף וְנִפְשׁוּ שׁוֹקֵקָה.

כִּן יִהְיֶה הַמּוֹן כֹּל הַגּוֹיִם הַצֹּבְאִים עַל הַר צִיּוֹן.

מפורשת כאן אפוא התפיסה כי מחשבתו של הרעב והצמא בעת שהוא ער – משאלתו לאכול ולשתות – היא המולידה בו את החלומות שבהם הוא חווה את מילוי משאלתו- חווית אכילה ושתיה.

פרופ' יצחק לויך מביא דוגמה נוספת לתפיסה זו של החלום במקרא, דווקא מסיפור יוסף ואחיו :

יוסף חולם חלומות ומספר אותם לאחיו ולאביו.

ומה אומרים בני המשפחה הזאת, המשפחה הראשונה של האומה הישראלית?

האחים ממורמרים. הם שונאים את יוסף.

ומה הם אומרים לו?

4. בראשית ל"ז, ח

"המלך תמלך עלינו, אם משול תמשל בנו?"

כלומר, 'זה הדבר שאתה חפץ בו בהיותך ער, ועל כן אתה רואה חזיון זה בחלומך!'

וכבר ראינו כי ירמיהו מדמה חלומות אלו לתבן.

ובזכריה:

12. זכריה י'

(ב) נחלמות – השָׁאָא דְבָרוֹ.¹⁵

ועל חלומות אלו אמרו רבותינו זכרונם לברכה "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין" (ראה הערה 1)

5. פתרון חלומות – בין ישראל לאומות העולם

להבדל שנוכחנו בו, בין תפיסת החלום המגית בתרבות האלילית לבין תפיסת החלום הישראלית בתקופת המקרא היו כמה השלכות מעשיות, אישיות וחברתיות.

התפיסה שהחלום בא תמיד ממקור חיצוני לאדם, ושבאמצעותו ניתן לאדם לדעת נסתרות ולצפות את העתיד, העמידה את האדם החולם במבוכה: כיצד ידע לפענח את שפתם הסודית של אותם כוחות עליונים המתקשרים אליו באמצעות החלום?

לשם כך היה החולם זקוק לעזרתם של אנשי המקצוע, המכירים את שיטות הפעולה ואת שפת הסתרים של אותם כוחות עליונים נסתרים.

אלו אנשי המגיה, שמלבד עיסוקם בכישוף ובנחש היו בקיאים גם בפתרון חלומות.

במצרים הם נקראו חרטומים, בבבל הם נקראו אשפים ומכשפים ולפלשתים היו קוסמים.

השמות מתחלפים אך המהות אחת היא: כל אלו התיימרו להיות בעלי ידע מקצועי נסתר, שבאמצעותו הם מסוגלים לפענח את רזי ההווה ולהכריח אותם להתגלות להם בדרכים הידועות להם בלבד.

פתרון חלומות הפך להיות אפוא מקצוע אקסקלוסיבי, שכל אדם (בעל יכולת לשלם) היה נזקק לו לעתים קרובות.

לשימושם של המגיקנים פותרי החלומות נוצרה ספרות הדרכה סודית, ששרידים מועטים שלה ממצרים ומבבל נמצאו בחפירות הארכיאולוגיות.¹⁶

בשניהם, אולם חלום הנבואה הוא המתאים לרוח הדרישה בא-לוהים הישראלית, מאחר שבו הא-לוהות מגלה דברה לאדם באופן ישיר. לא כן חלום החידה.

מתי אפוא ניתן לאדם במקרא חלום נבואי ישיר ומתי ניתן לו חלום חידה?

בירור שאלה זו חורג מגבולות עיונו, ועל כן נאמר רק זאת: חלום חידה נבואי ניתן לאדם, לעתים, בכוונה לחייבו במאמץ לפענח את סמלי החידה, ולעמוד על תוכן הנבואה רק לאחר אותו מאמץ.

סיבות אחדות יכולות להיות לכוונה זו, ואחת מהן היא להעמידו על קוצר ידו בהבנת הנבואה, ועל הזדקקותו לסיוע חיצוני לשם כך (ואף לכך יכולות להיות סיבות שונות).

ברם, אף במקרה כזה, תמיד מהווה חלום החידה הנבואי שטר ששוברו בצדו:

כיוון שה' הוא השולח את דברו לאדם באמצעות חלום חידה, ודאי אינו מתכוון לנסותו בחידות ולהשאירו לבסוף ללא המסר הנבואי.

לפיכך, אין חלום החידה הנבואי זקוק לחכמתם של פותרי החלומות "המקצועיים" (ראה להלן).

אם החולם לא עמד מעצמו על פתרון חלומו הנבואי,⁹ ה' או שלוחו הם המבארים את הסמלים לחולם.¹⁰

חלומות חידתיים הרי חולם אדם גם שלא נבואה, ואז הרי אין הוא זוכה לביאור צמוד של חלומו.

ובכן, כיצד עליו להתייחס אל אלו?

והרי החלומות הנבואיים הם מעטים ביותר, ורוב רובם של החלומות שחולמים בני אדם אינם כאלה.

נראה כי על פי תפיסת המקרא כפי שהוצגה כאן, חלומות שאינם נבואיים אינם מצריכים פתרון, ואינם זקוקים כל התייחסות:

מקורם הרי באדם עצמו, ואין צורך לעסוק בהם כלל.¹¹

על חלומות אלו נאמר:

10. קהלת ה'

(ב) כִּי פֶּאֶה הַחֲלוֹם בְּרֵב עֵינָיו וְקוֹל פְּסִיל בְּרֵב דְּבָרָיו.¹²
(ו) כִּי בְּרֵב חֲלֻמוֹת וְהַבְּלִים וְדְבָרִים הַרְבֵּה פִּי אֶת הָאֶל־לֵהִים יִקְרָא.¹³

ואף צופר הנעמתי מתייחס לחלום הרגיל כדבר שאין בו ממש:

11. איוב כ'

(ח) פְּחֲלוֹם יְעוֹף וְלֹא יִמְצָאוּהוּ וְיִדְד פְּחֲזִיוֹן לְיָלֵה.¹⁴

¹⁴ צופר מדמה את הרשע ואת הצלחתו הזמנית לחלום יעוף – חלום שהחולם שוכחו במהרה, ואינו יכול להיזכר בו אף אם יתאמץ – ולא ימצאוהו. הפייטן שחיבר את הפיוט 'ונתנה תוקף' מדמה את האדם באשר הוא – 'כחלום יעוף'. כנגד דברי צופר, ראה את תיאורו של החלום הנבואי בפי אליפז – איוב ד', יב-כא, ובפי אליהו – איוב ל"ג, יד-טו.

¹⁵ ההקשר שבו נזכרים החלומות בפסוק זה הוא העיסוק במגיה:

"כִּי הַתְּכַפִּים – דְּבָרוֹ אֲנִי (= הבל)

וְהַקּוֹסְמִים – חֲזוֹ שֶׁקֶר

וְחֲלֻמוֹת – הַשָּׂאָא דְבָרוֹ..."

¹⁶ "ממצרים הגיע לידנו קטע של פפירוס הייראטי (כתוב בכתב מצרי קדום)... מהשושלת היי"ב, היינו מהמאה היי"ט-הי"ח לפני הספירה שפורסם בידי אי גארדינר... הפאפירוס העתיק מסדר את החלומות בצורת טבלה על פי טיב העתידות הנרמזים בהם, תחילה באים החלומות המבשרים הטובות, ואחריהם – המבשרים פורעניות מכל המינים... במסופוטמיה נמצאו טבלאות (- לוחות), רובן בספרייתו המפורסמת של אשורבנפל מלך אשור (- המאה השביעית לפני הספירה) שנמצאה בנינוה ובהן תחזיות לעתיד על פי תוכנם של חלומות... בראשונה שבהן לחשים ליטרה בהם מחלומות רעים; בשאר הטבלאות רשומים היו אלפיים ויותר (!) 'אותות לבאות' – ליאו אופנהיים, אנציקלופדיה מקראית, 'חלום', כרך ג עמ' 148-147. המחבר מפרט שם ספרי חלומות נוספים שנמצאו במצרים ובבבל, ומעיר שאלו ספרים מקוטעים שניצלו ככל הנראה מספרות מרובה מסוג זה.

⁹ נביא שעמד בעצמו על פשר חידת חלומו הנבואי הוא ירמיהו (א', יא-יד), שאף זכה לשבח על כך מפי ה' "היטבת לראות".

¹⁰ כאלה הם רבים מחזונוות זכריה, שבהם הוא פונה אל המלאך הדובר בו ושואל "מה אלה?", והמלאך מבאר לו את פשר חידות המראה שראה.

¹¹ בעידן המודרני מרגיש האדם צורך לעסוק בחלומות אלו, דווקא מחמת הבנתו כי הם פרי יצירתו, והוא פונה לספרים או לפסיכולוגים כדי להסביר לעצמו את הלך נפשו.

¹² זהו פתגם המשווה את סגנון הופעתו של החלום בתודעת החולם לסגנון דבריו של הכסיל – בשניהם שורר בלבול וחוסר היגיון.

¹³ פסוק זה נראה קשור לפסוק שהובא לעיל בעניין החלום. פירוש הפסוק קשה, אבל ברור שגם כאן קשור החלום להבלים ולדברים הרבה.

כל בני קדם ומכל חכמת מצרים" (מל"א ה', י), אבל חכם הוא לעשות משפט (ג', כח) ולדבר במשל ושיר... וגם לפתור חידות (י', א-ג), ואילו בינה בחלומות לא נזכרה בו...

רק שני פותרי חלומות עבריים יודע המקרא: יוסף ודניאל. אולם אופייני הדבר, ששני אלה מופיעים בחצרות מלכי גויים: יוסף פותר חלומות פרעה ושריו, ודניאל – חלומות נבוכדנצר. ולא עוד, אלא שאחד מופיע במצרים, ארץ החרטומים, ואחד בבבל, ארץ הכשדים... מכל זה נמצאנו למדים, שחכמת פתרון החלומות, אף על פי שלא נחשבה לאסורה ככישוף וכנחש, לא שגשה על קרקע אמונת ה'.

ג. יוסף פותר את חלומות שר המשקים ושר האופים

אחר כל ההקדמות האלה הגיעה השעה לבוא אל תכלית עיוננו, אל היחידה הסיפורית הכלולה בפרק מ' (פסוקים א-כג).

1. טיבם של חלומות שר המשקים ושר האופים וסיבת נתינתם להם

ובכן, כיצד מתכוונת התורה שנעריך את חלומותיהם של שר המשקים ושר האופים, האם כחלומות רגילים שחולמים בני אדם בשנתם, או שמא כחלומות חידה נבואיים שמקורם א-לוהי?¹⁹

ברור שהאפשרות השנייה היא הנכונה, שהרי סמלי החלומות כפי שפטר אותם יוסף התקיימו בדיקנות, והכתוב מדגיש התאמה זו:

14. בראשית מ'

(כ) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי... וַיִּשָּׂא אֶת רֹאשׁ שֵׁר הַמְּשָׁקִים וְאֶת רֹאשׁ שֵׁר הָאֹפִים בְּתוֹךְ עֲבָדָיו.
(כא) וַיִּשָּׂב אֶת שֵׁר הַמְּשָׁקִים עַל מִשְׁקָהוּ וַיִּתֵּן הַכּוֹס עַל כַּף פְּרָעָה.
(כב) וְאֶת שֵׁר הָאֹפִים תָּלָה כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָהֶם יוֹסֵף.

מתברר אפוא שחלומות שני השרים הם חלומות שיש בהם הגדת העתיד; והגדת העתיד, תמיד מאת ה' היא.

אולם מדוע שלח ה' לשני נוכרים אלו חלומות נבואיים שיש בהם הגדת העתיד?
הרי אין לידיעת העתיד של שני אלו כל תפקיד חיובי בהמשך!

התשובה לכך היא כמובן שהללו אינם אלא מכשיר ביד ה' כדי לחלץ את יוסף מבור כלאו ולהעמידו לפני פרעה בבוא העת.

לשם כך מזכה אותם ה' בחלומות מגידי עתיד – כדי שיוסף יפתור את חלומותיהם, וכדי ששר המשקים ימליץ על יוסף לפני פרעה בעת שהדבר יתבקש.

הסבר זה מובן ביחס לחלומו של שר המשקים:
הרי הוא זה שימליץ על יוסף בבוא היום.

אולם שר האופים – מדוע זכה אף הוא בחלום נבואי, והלא בעוד שלושה ימים הוא ייתלה על עץ?

באמת, אף לשר האופים יש תפקיד בחילוץ של יוסף מבית הסוהר:

הוא מהווה 'קבוצת ביקורת', המוכיחה את היותו של יוסף פותר חלומות בדרך אמיתית.

¹⁹ באמרנו שהיו אלה 'חלומות נבואיים' אין כוונתנו לומר שהייתה בחלומות אלו התגלות נבואית ממש, כמו שהייתה ליעקב בבית אל או בבאר שבע. כוונתנו רק לכך שלא היו אלה חלומות רגילים, אלא היו אלה מסרים סמליים שמקורם א-לוהי, ואשר נועדו להודיע את העתידות. כבר ציינו בסעיף הקודם ב', כי חלומות נבואיים מסוגים שונים (גם ישירים וגם חלומות חידה) ניתנים בספר בראשית לפי הצורך גם למי שאינם נביאים ואף לבני אומות העולם.

התורה אוסרת את כל מקצועות המגיה, ורואה בהם תועבה.

בדברים י"ח, ט-טו נמצא הפירוט הרב ביותר של המקצועות המגיים האסורים, ושלוש פעמים הם מכונים שם 'תועבה':

דברים י"ח

(ט) כִּי אֲתָה בָּא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֵבוֹת הַגּוֹיִם הָהֵם: (י) לֹא יִמָּצֵא בְךָ מַעֲבִיר בְּנֹו וּבִתּוֹ בָּאֵשׁ קִסָּם קִסָּמִים מְעוֹנָן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף: (יא) וְחָבֵר חָבֵר וְשָׂאֵל אוֹב וַיְדַעֲנִי וְדַרְשׁ אֶל הַמְּתִים: (יב) כִּי תוֹעֵבֹת יְהוָה כָּל עֲשֵׂה אֵלֶּה וּבְגִלְלַת הַתוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפְּנֵיךָ: (יג) תָּמִים תִּהְיֶה עִם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: (יד) כִּי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲתָה יוֹרֵשׁ אוֹתָם אֶל מַעַנְנֵים וְאֶל קִסָּמִים יִשְׁמְעוּ וְאֲתָה לֹא כֹן נָתַן לָךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: (טו) נְבִיא מְקַרְבָּן מֵאֲחֵיךָ כְּמִנֵּי יָקִים לָךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲלֵיו תִּשְׁמָעוּ:

אמנם אין המגיה נחשבת לעבודה זרה, אך היא קשורה באיסור זה.

כפי שהסביר קויפמן, בעיסוק במגיה יש משום הודאה בתשתית הדת האלילית, כי במציאות קיימת הוויה שאינה נתונה לשלטונו של הא-ל האחד והיחיד, ומי שבא בסוד חוקיה של הוויה זו, מסוגל לדעת נסתרות ועתידות שלא באמצעות ה', אלא על ידי נחשים ואותות.

העיסוק במגיה הוא אפוא מרי אלילי בה', פרי גאוותו של האדם.

הדרך היחידה שהאדם הישראלי רשאי לפעול בה כדי לדעת עתידות הוא לשאול את פי הנביא או את פי הכהן נושא האפוד, שהם שליחי ה'.

הנבואה היא החלופה הפְּשֶׁרָה לכל מקצועות המגיה, משום שבה פונה ה' אל האדם, וקיומה תלוי כולו ברצונו של ה'. הנביא מודיע את העתיד 'אֲשֶׁר דָּבָרוּ ה'.

החלום הוא כאמור אחד הערוצים שבהם פועלת הנבואה, וכמובן הוא אינו כלול באיסור שאוסרת התורה את המקצועות המגיים, אף שבתרבות האלילית שימש פתרון החלום כאחד ממקצועות המגיה.¹⁷

אולם בישראל לא היה מקום למקצועם של פותרי חלומות, שהרי חלומות נבואיים – ניתנים בדרך זו או אחרת ביחד עם פתרונם, ואילו חלומות רגילים – אינם זקוקים כלל לפתרון.

ואכן, כותב קויפמן (עמ' 508):

13. קויפמן (עמ' 508)

מפליא הדבר, שלמרות האמונה בערכו הנבואי של חלום החידה, לא יכלה חכמת החלומות להתפתח בישראל. התקופה המקראית מרגישה, שחכמת החלומות אינה ישראלית, שהיא ביסודה נחלת העמים האליליים. דבר זה אין המקרא מביע בפירוש, אבל מעיד הוא על זה עדות לפי תומו...

אין אנו מוצאים שום זכר לדבר, שהיו בישראל פותרי חלומות מומחים ושקיימת הייתה ספרות של פתרון חלומות, מעין זו שאנו מוצאים בבבל. בין הרואים ואנשי הא-להים הישראלים לא נזכר אף פותר חלומות אחד. בכל הסיפורים הרבים על דבר אנשי א-להים בישראל, לא נזכר אף מקרה אחד של פתרון חלום לאיש מן העם או למלך.¹⁸ חכמת שלמה רבה "מחכמת

¹⁷ כיוצא בדבר, אף הנבואה הייתה קיימת כאחד ממקצועות המגיה, אך בישראל הייתה היא שלחות מאת ה'.

¹⁸ כהשלמה לדבריו יש לציין, כי "אין בתנ"ך שום תיאור של ישראלי הפונה לפותר חלומות. רק הגויים הם המבקשים את עזרתם של פותרי חלומות" (לוי, עמ' 23).

רשב"ם פירש :

18. רשב"ם

"חלום הראוי לפתרון, הנראה שהוא עיקר, ולא חלום של הבליים".

ופירושו במילות הפסוק דחוק.

אולם הפירוש הפשוט הוא שהחולמים חלמו גם את הפתרון של חלומם, שהרי היה זה חלום נבואי.

ואפשר שלכך התכוון ראב"ע שכתב :

19. ראב"ע

כי ראה כל אחד בחלומו מהו פתרון חלומו לעתיד ומה שאירע לו.²²

אלא שאם זהו הפירוש הנכון, מדוע היו השרים הללו זועפים בבוקר, ומדוע היו זקוקים לפתרונו של יוסף?

מחמת קושיה זו, ודאי נמנעו המפרשים מלפרש בדרך זאת.

התשובה היא שהם כנראה שכחו את פתרון חלומם, וזכרו אך את החלום עצמו.

אולם כאשר השמיע יוסף באוזניהם את פתרונו, ידע כל אחד מהם כי אמת פתרונו.²³

אף אלמלי נפרש בדרך הזאת, אלא בדרכם של אחד המפרשים האחרים, אין שאלתנו קשה :

הפתרון אכן ניתן להם בסמוך לחלום הנבואי החידתי, וזאת באמצעות יוסף!

מאותו טעם שניתן להם חלום הנבואי – כדי לחלץ את יוסף מבית הסוהר – מאותו טעם עצמו גם נמנע מהם הפתרון לשעה קלה, מפני ששכחוהו (על פי הפירוש המוצע לעיל) או מפני שמלכתחילה לא ניתן להם, ויהיו נצרכים לפתרונו של יוסף.

4. "ופתר אין אתו"

שרי פרעה לא היו מודעים כמובן לכל הנאמר עד כאן.

לדידם, אין הבדל בין חלום נבואי לחלום שאיננו כזה.

כל חלום בא ממקורות חיצוניים, ועל כן כל חלום זקוק לפתרון.

דא עקא, פותרי החלומות המקצועיים, חרטומי מצרים, שאליהם היו בוודאי הולכים שרי פרעה תדיר לאחר שחלמו חלום חידתי מעין זה שחלמו עתה, אינם מזומנים להם בבית הסוהר. לפיכך :

20. בראשית מ'

(ו) וַיבֹא אֵלֵיהֶם יוֹסֵף בְּבֹקֶר וַיִּכְרָא אֹתָם וְהֵנָּם זֹעֲפִים. יוֹסֵף שׂוֹאֵל אוֹתָם 'מִדּוּעַ פָּנִיכֶם רָעִים הַיּוֹם?', וְהֵם עֹנִים לוֹ : (ח) חֲלוֹם חֲלַמְנוּ, וּפְתָר אֵין אֹתוֹ.

משפט דומה אמר פרעה ליוסף בסיפור הבא : (מ"א, טו) חֲלוֹם חֲלַמְתִּי, וּפְתָר אֵין אֹתוֹ.

לו היה אך שר המשקים חולם את חלומו, ניתן היה לתלות את פתרונו של יוסף בחפצו לנחם את השר שאותו הוא משרת ולהיטיב את חלומו, ומקרה מוצלח הוא שגרם להתקיימות דבריו.

לו היה אף שר האופים חולם חלום הדומה במהותו לחלומו של רעהו וזוכה לפתרון זהה מאת יוסף, שוב ניתן היה לתלות זאת באותה סיבה.

רק העובדה שיוסף פתר שני חלומות דומים בפתרונות הפוכים, ושניהם התגשמו בדיוקנות, היא שהוכיחה את היותו פותר חלומות נאמן שפרעה יכול לסמוך עליו.

בהכחה כפולה זו אכן משתמש שר המשקים כדי לשכנע את פרעה לזמן את יוסף אליו :

15. בראשית מ"א

(יא) וַנְחַלְמָה חֲלוֹם בְּלַיְלָה אֶחָד אֲנִי וְהוּא, אִישׁ כְּפָתְרוֹן חֲלֹמוֹ חֲלַמְנוּ. (יב) וְשֵׁם אֲתָנוּ נַעַר עִבְרִי, עֶבֶד לְשֵׁר הַטַּבָּחִים וְנִסְפָּר לוֹ, וַיִּפְתָּר לָנוּ אֶת חֲלַמְתֵּינוּ, אִישׁ כְּחֲלֹמוֹ פְתָר. (יג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר פְתָר לָנוּ כִּן הָיָה : אֲתֵי הַשִּׁיב עַל פְּנֵי וְאֹתוֹ תִּלְהֶ. ורק מחמת כן השתכנע פרעה :

(יד) וַיִּשְׁלַח פְּרַעֲהוּ וַיִּקְרָא אֶת יוֹסֵף... (טו) וַיֹּאמֶר... וְאֲנִי שְׂמַעְתִּי עֲלֶיךָ לֵאמֹר תִּשְׁמַע חֲלוֹם לְפָתֵר אֹתוֹ.

כלומר, 'תשמע חלום' – כל חלום, בין טוב בין רע – ותדע לפתור אותו.

2. מדוע לא ניתן לשרים הפתרון ביחד עם החלום?

בסעיף הקודם, 4ב, אמרנו כי חלום החידה הנבואי, בניגוד לחלום חידה שאינו כזה, ניתן עם פתרונו (במקרה שהחולם לא עמד על הפתרון בעצמו).

אולם אם צודקים אנו בדברינו הקודמים, כי חלומותיהם של שר המשקים ושל שר האופים היו חלומות חידה נבואיים, היכן ניתן להם הפתרון?!

אפשר כי פסוק אחד, החוזר פעמיים בתיאור חלומותיהם, אכן מאשר כי הפתרון הוגש לחולמים ביחד עם חידת החלום :

16. בראשית

(מ', ה) וַיִּחְלְמוּ חֲלוֹם שְׁנֵיהֶם, אִישׁ חֲלֹמוֹ בְּלַיְלָה אֶחָד, אִישׁ כְּפָתְרוֹן חֲלֹמוֹ...

(מ"א, יא) וַנְחַלְמָה חֲלוֹם בְּלַיְלָה אֶחָד אֲנִי וְהוּא, אִישׁ כְּפָתְרוֹן חֲלֹמוֹ חֲלַמְנוּ.

פרשני הפשט התחבטו בפירוש הביטוי 'איש כפתרון חלומי'.

את הופעתו השנייה של ביטוי זה מפרש רש"י :

17. רש"י ע בראשית מ"א, יא

"חלום הראוי לפתרון שנפתר לנו ודומה לו".

אולם מלבד מה שמקשה עליו רמב"ן בפירושו לסיפורנו (מ', ה),

אין פירושו של רש"י מתאים להופעת ביטוי זה בסיפורנו, שהרי עדיין לא שמענו על הפתרון כלל!²¹

²² רמב"ן לא הבין את דברי ראב"ע כפי שהצענו למעלה, אלא פירש את דבריו בדרך דומה למה שכתב רשב"ם.

²³ ואולי בכך טמונה התשובה לשאלה מניין ידע שר האופים "כי טוב פתרו" – כי נכון פתרו? הוא ידע זאת מתגובתו של שר המשקים לפתרונו של יוסף. דומה באופן עקרוני הוא הפירוש על פי הדרש שהביא רש"י בפירושו לפס' ה ד"ה ויחלמו חלום שניהם.

²⁰ וזו לשון רמב"ן: "ומה טעם שיאמר שר המשקים לפרעה: חלמנו חלום הדומה לפתרון, שימעט בזה חכמת הפותר, ואולי לא יהיה כן חלום פרעה (- כלומר, שהפתרון לא יהא כל כך דומה לחלום) ולא ידענו יוסף".

²¹ ואף על פי כן פירש רש"י גם במקומו: "כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתידי לבוא עליהם". לפני כן הביא רש"י פירוש על דרך הדרש (ומקורו בבראשית רבה פח, ד): "כל אחד חלם... את חלומו ואת פתרון חלום חברו".

פתרונו הבוטח של יוסף משכנע גם את שר האופים לספר לו את חלומו, ויוסף פותר אף חלום זה בבטחה גמורה, ואינו מהסס לבשר לשר האופים כי "בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על עץ".

מניין ידע כל זאת?

מפרשים אחדים תולים את ידיעתו של יוסף לפתור את שני החלומות בתבונתו להסיק מן החלומות מסקנות על אישיותם של החולמים, וממילא על מה שצפוי להם, וכן מידע מוקדם שלו.

וכדברי רד"ק:

23. רד"ק בביאורו לפסוק טז

"ויוסף, מה שהבין בחלום כל אחד פתר לפי שכלו, אם טוב ואם רע".

ואכן, השוואת שני החלומות, יש בה כדי ללמד כי רק דמיון חיצוני מקשר ביניהם, אך במהותם הם שונים ואף הפוכים זה לזה:

24. דמיון חלומות שר המשקים ושר האופים

חלום שר האופים	חלום שר המשקים
טז אף אני בחלומי והנה שלשה סלי חרי על ראשי.	ט בחלומי והנה גפן לפני. י ובגפן שלשה שריגים והיא
יז ויבסל העליון מכל מאכל פרעה מעשה אפה	כפרחת עלתה נצה הבשילו אשכלתיה ענבים.
יח והעוף אכל אתם מן הסל מעל ראשי.	יא וכוס פרעה בדי נאקח את הענבים נאשחט אתם אל כוס פרעה נאנתן את הכוס על כף פרעה.

הנה דברי בנן יעקב בפירושו לספר בראשית.

ראשית דן הפרשן על השאלה, מניין ידע יוסף לפתור את החלומות על אירוע שיתרחש בעוד שלושה ימים:

25. בנן יעקב

יש בחלומו של שר המשקים רק קו אחד המצריך פתרון – כלומר תרגום משפת הסמלים של החלום: המספר שלוש. זה לכאורה הנתון המיותר היחיד, כי לעניין הנידון היה מספיק שריג אחד. נוסף לכך, אולי גם המהירות שבה נשלם כל התהליך המתואר בפסוק י.²⁵ כל היתר הרי הוא תמונה של המציאות.

בנקודה חשובה זו הבחין יוסף מייד. מספרים פירושים זמנים. כאן, בגלל מהירות ההתפתחות בפסוק י, יחידת הזמן היא הקטנה ביותר: שלשת השריגים – שלושה ימים...²⁶ עוד יותר מתקבל על הדעת הוא, שיוסף ידע שבעוד שלושה ימים יהיה יום הולדת לפרעה, ושבוים הזה היה רגיל פרעה

²⁵ בפסוק י מתואר התהליך שעוברת הגפן בטבע במשך כמה חודשים, כשהוא מתרחש במהירות הבוק בחלומו של שר המשקים: "והיא כפורחת" – פריחת הגפן; "עלתה ניצה" – ראשית הופעת הפרי והוא הבוסר (רד"ק); "הבשילו אשכלתיה" עד שהיו "ענבים". תיאור זה אינו תואם כמובן את המציאות הטבעית, ועל כן, אומר בנן יעקב שאולי גם הוא מצריך פתרון – תרגום משפת הסמלים.

²⁶ בכך עונה הפרשן לשאלת ראבי"ע בפירושו לפסוק יב: "יש שואלים: מאין ידע יוסף כי שלושה שריגים הם ימים, ולא חודשים או שנים?!" תשובתו היא כתשובת רד"ק: "השכיל יוסף בחלום וראה, כי המעשה הזה יהיה מהיר מאד, כי בשעה פרח ועלתה ניצה והבשילו ענבים ועשה היין, לפיכך לקח הזמן המועט ואמר ימים, ולא חודשים ושנים". וכעין זה כתב חזקוני, אלא שהוסיף: "ואגב גרר האיל (- של זה), פתר כמו כן לשר האופים".

אולם מאחורי המילים הזהות הללו מסתתרת כוונה שונה בתכלית:

לפרעה הרי עומדים מזומנים כל חרטומי מצרים, והוא אף פנה אליהם, כנאמר:

21. בראשית מ"א

(ח) וישלח ויקרא את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמי
ויספר פרעה להם את חלמו ואין פותר אותם לפרעה.

דברי רש"י על פסוק זה הם בוודאי פשוטו של מקרא:

22. רש"י

"ואין פותר אותם לפרעה" – פותרים היו אותם, אבל לא פרעה; שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרון.

כשאמר פרעה ליוסף (בפסוק טו) "חלום חלמתי ופתר אין אותו" כוונתו היא: פותרים רבים יש לי שניסו לפתור אותו, אך איש מהם לא פתר אותו לרצוני.

אולם שרי פרעה בסיפורנו מתכוונים לכך שאין להם איש מקצוע שיפתור להם את חלומם, משום שכל צבא החרטומים המצוי במצרים אינו נמצא בהישג ידם.

בין מחמת הטעם הזה בין מחמת הטעם האחר, מצויים שרי פרעה וגם פרעה עצמו במצוקה, מחמת שחלומם תובע את פתרונו.

גם אלו וגם זה זקוקים אפוא ליוסף כדי שיפתור את חלומם.

5. מניין ידע?

יוסף מציע את עצמו לסייע ביד שרי פרעה בפתרון חלומם. מדוע לא פנו אליו מלכתחילה בצר להם?

ברור:

פתרון חלומות הוא מקצוע מגי, שבו עוסקים טובי המלומדים במצרים לאחר שהכשירו עצמם לכך במשך תקופה ארוכה.

לשם פתרון החלומות נזקקים חרטומי מצרים ל'ספרות מקצועית'.

ובכן, כיצד יעלה על דעתם של שרי מצרים נכבדים אלו לפנות אל "נער עברי עבד לשר הטבחים" (מ"א, יב) שיפתור את חלומם?

אילו כלים יש בידו לעשות זאת?

איזו הכשרה יש לו לכך?

והרי אפילו אינו בן העם המצרי!

ואף על פי כן, מחוסר ברירה ומחמת הלחץ הפנימי שלוחץ זכרון החלום החידתי את נפשו, נעתר שר המשקים "ויספר... את חלמו ליוסף".

במרכז הסיפור, בפסוק יב, מתחיל יוסף בפתרון חלומו של שר המשקים.²⁴ בביטחון עצמי גמור, ללא כל היסוס, מפרט יוסף את המסומל בחלום, דבר דבור על אופניו, ומודיע את העומד להתרחש בעתיד על פי הגדת החלום.

לא על עתיד רחוק נושא יוסף את דברו, עתיד שבו עשויים שרי פרעה לשכוח את דבר יוסף, או שיוסף לא יהא אז בסביבתם, אלא בעתיד הקרוב מאד: "בעוד שלשת ימים".

²⁴ כאן נפתחת אפוא המחצית השנייה של סיפורנו, שכן פתרונו של יוסף הוא המהווה תפנית בעלילת הסיפור.

6. "ברוח הקודש"

באמת, כל הגישה השכלתנית, המבארת את פתרונו של יוסף על סמך ידע מוקדם שלו, או על סמך ניתוח פסיכולוגי שעשה לשני האישים על פי חלומותיהם, אינה יכולה ליישב את שאלתנו מניין ידע יוסף לפתור את החלומות נכונה.

אמת, דברי בנו יעקב מאירים את העיניים ביחס להבדל שבין שני החלומות ובין שני האישים.

ואף המסקנה שזה ראוי למחילה ולהתייבב לפני מלכו וזה ראוי לעונש חמור – צודקת.

אולם מניין ידע יוסף בוודאות כה מוחלטת, שהמציאות תנהג בפועל כפי שהניתוחים הפסיכולוגיים שלו מורים?

ואתה שאלה יש לשאול על ההשערה שליוסף היה ידע מוקדם על מעמדם של שני השרים לפני פרעה:

מי ערב ליוסף שמפני ידיעותיו אלו ינהג פרעה כפי שנהג בפועל?

הרי ייתכן שביום הולדתו יחליט פרעה, דרך משל, לחון את כל עבדיו ולשלחם לנפשם;

או אולי יחליט להשאירם בבית הסוהר עד ליום הולדתו הבא;

ואולי יחליט אכן להשיב את שר המשקים לתפקידו, ואילו את שר האופים ישאיר במאסר;

ואולי ישאיר את שר המשקים במאסר, ואת שר האופים יתלה; ואפשרויות נוספות יש כהנה וכהנה.

ובכן, כיצד מעז יוסף לסמוך על שיקולים כמו אלו שנזכרו בדברי הפרשנים שהבאנו ולהעמיד את עצמו במבחן כה חמור, שתוצאותיו עשויות לטפוח על פניו?

הרי בעוד שלושה ימים הוא עלול למצוא את עצמו בדאי בעיני עצמו ובעיני שני השרים, וכדי בזיון וקצף!³²

ר"י אברבנאל הרגיש בקושי הזה, ואף ענה עליו, בשלושה מקומות בפירושו לפרקנו.

הנה דבריו בפירושו לפסוקים כ-כב:

28. ר"י אברבנאל בפירושו לפסוקים כ-כב

פירושו לפסוקים כ-כב: ואין ספק שהיה יוסף יכול לפתור החלומות ההם כפי הכוח המשער והאומד באופן אחר. ואיך (-) אם כן) צדקו דבריו, ואיך היה כל כך מתחזק בדעתו שכן יהיה, בהיות העניין מחומר האפשר?

והיא שאלתנו, אלא שהוא מוסיף ושואל "ואיך צדקו דבריו?", כלומר כיוון שפתרונו של יוסף הוא רק אחת מן האפשרויות, איך זה שדבריו התקיימו בפועל? הנה תשובתו:

אם לא (- שנאמר) שיהיה פותר אותם כפי השפע האלוהי הנשפע עליו, ובכוח רוח הקודש שיהיה חל עליו, [ו]היה מדריך פיו ולשונו להגיד העתידות ההם בפרטיותם.

כיוצא בכך כתב בביאורו לפסוק יב:

פרושו לפסוק יב: ואם תשאל – כמו ששאל הראב"ע – מי הגיד ליוסף שהיו שלושת ימים ולא שלוש חדשים או שנים.³³ אני

³² רמב"ן בביאורו לפסוק ז' כותב: "ולא פחד (- יוסף) מהם... לאמר להם דעתו בפתרון, כי בטח בחכמתו. שאילו נמלט שר האופים (- ממאסר ומעונש מוות) היה תולה אותו (- את יוסף)!" הרי שעמד על הסכנה הגדולה שהכניס עצמו יוסף אליה בפתרון שפתר, וענה על כך "כי בטח בחכמתו".

להחליט החלטות על האנשים בסביבתו, והיה מחלק מתנות חסד.²⁷ לכן חלמו השרים אכולי הספקות (- ביחס לגורלם שייחרץ בקרוב) חלומות כאלה זמן קצר לפני כן.

עתה דן הפרשן על הפתרון לטובה של חלום שר המשקים:

לשר המשקים פותר יוסף לטובה, בחשבו שאדם חולם כפי שהוא פועל: שר המשקים היה כנראה אדם אחראי בעבודתו. הוא מזג לאדונו יין נקי וטהור בלבד, סחוט בידו באופן אישי ולקוח בדרך בלתי אמצעית מן הגפנים.

ועל הפתרון לרעה של חלום שר האופים הוא אומר:

אם אדם חולם כפי שהוא חושב ופועל, אין חלום זה משליך אור חיובי על האיש. הוא חולם שטחי הפועל ללא זהירות. מעשה האופה – מוכן בחלומו, ללא כל מאמץ מצדו.²⁸ את פרעה הוא מזכיר רק פעם אחת ובצורה אקראית: הוא אינו רואה אותו ואינו משרת אותו בעצמו.²⁹ את מעשה האופה אוכלות הציפורים.³⁰ לפיכך פתרון יוסף נפתח במילים "ויען יוסף ויאמר" (- במקום "ויאמר לו יוסף" בפסוק יב): מה שיבוא עתה הוא מדאיג.³¹

נחמה ליבוביץ מביאה את תוכן דבריו הללו של בנו יעקב (עמ' 301) ומסכמת:

26. נחמה ליבוביץ

סופו של האיש הזרזי במלאכתו – "לפני מלכים יתיצב"; סופו של הרשען הפושע במלאכתו – לתלייה.

לתשובה הרציונליסטית הזאת לשאלתנו: כיצד ידע יוסף? ניתן להוסיף את דברי ר' יצחק עראמה בעל העקדה:

27. ר' יצחק עראמה בעל העקדה, בשער הכ"ט של ספרו

קרוב היה הדבר לפתור שני החלומות שלהם בשווה. כי מה שהיה רואה שהעוף אוכל המאכלים מעל ראשו, היה דומה למה שאמר המשקה "ואתן את הכוס על כף פרעה", כי המלך דומה אל "הנשר הגדול גדול הכנפים" (יחזקאל י"ז, ב)... אמנם **נמשך (- יוסף) אחר מה שקדם לו מהנרות**, ומהתחלפות שררתם, והקורבה אשר להם אצל המלך, ומהבדל החטאים אשר עליהם נתפסו, וגזר (- מחמת ידיעת דברים אלו) זה – למחילה, וזה – לצליבה.

אל הידע המוקדם של יוסף, אשר סייע לו בפתרון החלומות, יש להוסיף כמובן את מה שכתב יעקב (בעקבות ראב"ע) כי יוסף ידע שבעוד שלושה ימים יחול יום הולדתו של פרעה, וביום זה עורך פרעה 'חשבון' עם כל עבדיו.

אמנם חולשתם של כל הדברים הללו גלויה – **אין בסיפורנו כל רמז לידיעות מוקדמות אלו של יוסף.**

²⁷ תשובה זו היא תשובתו של ראב"ע עצמו על השאלה ששאל (ראה ראש ההערה הקודמת). והנה, קיים הבדל עקרוני בין התשובה הקודמת שניתנה לשאלת ראב"ע לבין התשובה הזאת: התשובה הקודמת מניחה שידעתו של יוסף על 'שלושת ימים' נובעת מסמלי החלום בלבד, והיא מבוססת אפוא על ההנחה שהחלום מבשר עתידות בדרך שאינה רציונלית. לפי התשובה הנוכחית, אף ידיעתו של דבר זה נובעת משכלו של יוסף והיא ידיעה רציונלית.

²⁸ בניגוד לשר המשקים אשר עמד לצד הגפן, וליווה את כל שלבי תהליך הבשלת הענבים, ואשר (במשתמע) צר את הענבים (ובמפורש) סחט אותם לכוס פרעה. כל זאת חסר בחלומו של שר האופים, ונשאלת השאלה: מניין מעשה האופה שעל הסל שעל ראשו? אין על כך תשובה.

²⁹ גם זאת בניגוד לשר המשקים, המזכיר את פרעה שלוש פעמים, ופרעה אף נוכח בחלום ביחד עם שר המשקים עצמו – "נִאֲתָן אֶת הַכּוֹס עַל כַּף פְּרָעָה".

³⁰ הציפורים אוכלות את אשר בסל, ודאי משום ששר האופים התרשל ולא כיסהו. ³¹ מסתבר שכונתו היא כי 'ויען' הוא לשון הרמת קול, הכרזה. בהרמת קול זו רומז יוסף כי בפיו דברים קשים.

אולם ר"י אברבנאל ראה בדבריו אלו של יוסף מעבר למה שראו רד"ק ואחרים.

הוא ראה בהם עימות תרבותי ודתי בין שתי תפיסות עולם במה שנוגע לחלומות ולפתרונם:

עימות בין שני נציגי התרבות המצרית-האלילית-המגית, הנזקקת לחכמת חרטומים כדי לפתור חלומות, והרואה בחלומות את אחד מערוצי המגיה, לבין נציג האמונה הישראלית, בן למשפחת אבות האומה.

וכה דבריו:

31. ר"י אברבנאל

הם השיבוהו: "חלום חלמנו ופותר אין אותו" ... להיותנו במשמר, 'פותר אין אותו', שאם היינו חוץ מכאן, היינו מבקשים פתרון מחרטומי מצרים ופותריהם.

ויוסף השיבם: "הלא לא-להים פתרונים". רוצה לומר: טעות היא בידיכם לחשוב שישלם פתרון החלומות במלאכה וחכמה (- של החרטומים). ואין הדבר כן, כי יוכל משל אחד (- בחלום) לרמוז על נמשלים רבים, ולכן רחוק הוא שהפותר (- אם הוא מן החרטומים) יפתור אמת תמיד, ומבלי עירוב דברים כוזבים. דעו כי "הלא לא-להים פתרונים", רוצה לומר: לא יוכל אדם לפתור חלומות בשלמות, אם לא בהיות רוח א-להים נוססה בו (- על פי ישעיהו נ"ט, יט), כי בכוח רוח הקודש יגיד הנעלם, לא מצד כוחו המשער בלבד. ולכן "ספרו נא לי", אולי ייקרא ה' לקראתי ודבר מה יראני – והגדתי לכם (- על פי במדבר כ"ג, ג), כיוון ש"רוח היא באנוש, ונשמת שדי תבינם" (איוב ל"ב, ח).³⁸

אשיבך מילין: שרוח הקודש היה מיישר את יוסף במה שפתר, לא כוחו המשער בלבד.

אולם מי הגיד לר"י אברבנאל שרוח הקודש היא שסייעה את יוסף בפתרונו?
היכן מצא לכך רמז בסיפורנו?

אני אשיבך מילין, כי לא כוחו המשער של ר"י אברבנאל הוא שהביאו לכך, כלומר לא רק מחמת הקושיות שהוא בא לענות עליהן הוא הגיע להשערותו, אלא הוא מצא לכך אחיזה בסיפור עצמו.

בניסיונו לרצותם לספר לו את חלומם, אומר יוסף לשרי פרעה:
29. בראשית מ'
(ח) הלא לא-להים פתרונים, ספרו נא לי!

הקורא נוטה לראות בדברי יוסף אלו מליצה בלבד: אם א-לוהים ירצה, אזי גם אנוכי אוכל אולי לפתור את חלומכם, על כן ספרו נא לי.³⁴

אולם ישנם פרשנים שראו בדברי יוסף הללו אמירה בעלת משמעות עמוקה.³⁵
הנה דברי רד"ק:

30. רד"ק

"הלא לא-להים פתרונים" – כמו שהחלומות [הם] שלו, והוא יחלים בני אדם ויראה להם העתידות, כן שלו הפתרונים, שישכיל בני אדם להבין דברי החלומות ופתרונם. שאם לא יימצא פותר חלומות – יהיו החלומות לבטלה!
"ספרו נא לי" – אולי ישכיל אותי א-לוהים לפתור החלום.³⁶

נוכל לנסח את דברי רד"ק הללו במונחים שהשתמשנו בהם בסעיף ב של עיונונו:

'אם אכן חלומותיכם – חלומות נבואיים הם, הרי ה' הוא שרצה להראותכם העתידות.

אולם נתינת חלום חידה נבואי מחייבת נתינת פתרון בצדו, וה' הנותן את החלום הוא גם שגיש פתרונו לחולם.

והנה, אולי בידי ייתן ה' את פתרון חלומכם.³⁷

³³ ראה הדיון על כך בתת-סעיף הקודם, בציטוט דבריו של בנו יעקב, ושם תשובות שונות מהותית מזו שנותן כאן ר"י א.

³⁴ בדומה לכך פירשו חזקוני וספורנו.

³⁵ ראבי"ע, כנראה בעקבות רס"ג, רואה בדברי יוסף אלו הסרת אחריות מעצמו לפתרון שיציע להלן: "כי פתרון חלומות לשם הוא, כי הוא יודע העתיד... ואם אני אפתור אותו לטוב או לרע, לא יועיל ולא יזיק. ואחר שהדבר כן... אל תחשו שתספרו חלומותיכם לי". ורמב"ן ביאר את כוונת פירושו: "וזה אמר, שלא יענישוהו אם תבא להם רעה, או כדי שיספרו אותם אליו ולא יבזוהו". בכך אמנם נמצאת תשובה לשאלה שאנו מתחבטים בה, כיצד העז יוסף לפתור כפי שפתר, ולא חשש מכך שיתבדה, אולם הפירוש הזה נראה רחוק מכוונת הסיפור, אם לא הפוך ממנה.

³⁶ ובדומה לכך כתב רמב"ן: "ונכון בעיני כי אמר: הלא לא-להים פתרונים בכל החלומות הנעלמים והסתומים, והוא יכול להודיע פתרון חלומכם. ואם הוא נעלם בעיניכם, ספרו נא לי, אולי יישר בעיניו לגלות סודו אלי".

³⁷ דבריו אלו של רד"ק אינם סותרים בהכרח את דבריו שהובאו בתת-סעיף הקודם, כי יוסף פתר את החלומות "לפי שכלו". אדרבה: רד"ק סבור כי פעולתו של א-לוהים לשם פתרון החלום תהא שהוא "ישכיל אותי". אף בעל העקדה שדבריו הובאו בתת-סעיף הקודם, כתב בהמשך דבריו בשער העשרים ותשעה: "האור הא-לוהי הנבואי השופע על השכל... בזה יהיה החלום נידון ונפתר כפי אשר יגזרה השכל הא-לוהי העליון אשר בקרבנו".

³⁸ דברים דומים לאלו כותב קויפמן (עמ' 509-510): "משני פותרי החלומות העברים... דניאל הוא גם חכם וגם נביא. אולם גם בנוגע ליוסף... לא בחכמתו ידע לפתור חלומות, אלא שא-לוהים הודיע לו 'את כל זאת' (מ', ח; מ"א, טז) ושם לח-לט".

